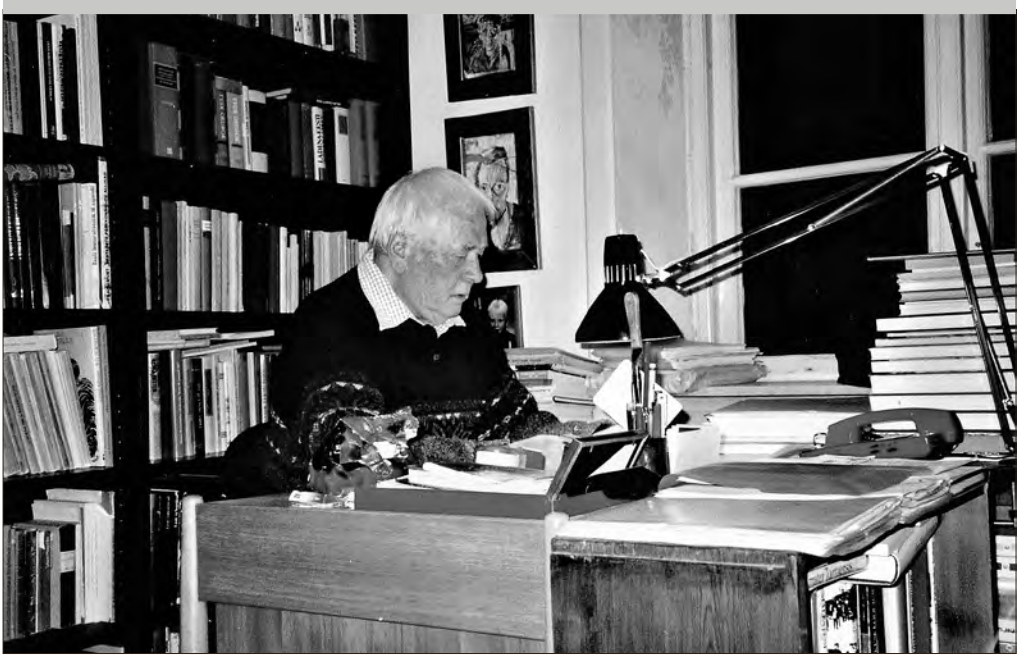

Aleksander Loit *in memoriam*

Enn Küng*

Aleksander Loit sügisel 2003 Uppsalas oma kodus. Foto: Enn Küng

Keegi meist ei jää ilmasambaks, kord tuleb aeg lahkuda. Jaanuari keskel saabus Uppsalast kurb sõnum Aleksander Loidi surma kohta. Tema aeg sai täis, turjal rohkem kui 95 eluaastat. Siinkirjutaja ei taha meenutada Aleksander Loidi saatust ja saavutusi ametliku eluloo vormis. Selleks on mitmesugused entsüklopeedilised teatmeteosed, kasvõi Eesti teaduse biograafiline leksikon.¹ Ka Tuna veergudel on heas kollegiaalses võtmes Aleksandrit 80. ja 90. sünnipäeva puhul õnnitletud.² Pigem meenutan mälestuste vormis mõningaid kokkupuutepunkte, mis minul Aleksandriga oli.

Esimest korda kohtasin Aleksandrit 1991. aasta novembris, kui Tartus toimus ajalookonverents Rootsi võimu perioodist Eestis.³ Konverentsil osalesid ka Uppsala ülikooli esindajad, kes tõenäoliselt kvalifitseerusid professor Piirimäe sõpradeks. Sel väiksel intiimsel konverentsil esinesid meie ajaloolaste kõrval lisaks Aleksandrile veel Torkel Jansson, Torbjörn Eng ja teisedki Rootsi uurijad. Magstrandina mul suurt soovi n.-ö. ülemeremeestega juttu ajada ei olnud, õieti ei mäleta sedagi, millest keegi oma ettekandes kõneles. Järgmine kord kohtusime 1992. aasta suvel Tallinnas Ajaloo Instituudis ühel konverentsil, kus julgesin Aleksandrile lugeda anda oma vast kaitstud magistriväitkirja. Ta võttis selle kaasa, mina aga mõtlesin, et ju see sinna jääbki. Piirimäe vahendusel aitas Aleksander mul toona taotleda Rootsi Instituudi stipendiumi uurimistööks Rootsi Riigiarhiivis ja 1993. aasta esimestel päevadel kohtusime juba Stockholmi Ülikoolis Balti Uurimiskeskuses. Sealts kõik algaski. Usun, et samasugune kogemus on teistelgi neil aastatel Rootsis viibinud Eesti

* Enn Küng (1963), PhD, Eesti varauusaja dotsent, Tartu Ülikool, Jakobi 2, 51005 Tartu, enn.kung@ut.ee

¹ Eesti teaduse biograafiline leksikon. 2. köide, Kj–M. Peatoim. K. Siilivask. Tallinn, 2005, lk. 435–436.

² Enn Tärvel. Aleksander Loit 80. – Tuna 2005, nr. 2, lk. 143–144; M. Kuldkepp, R. Raag. Aleksander Loit 90. – Tuna 2015, nr. 2, lk. 141–143.

³ H. Piirimäe. Rootsi aeg Eestis. – Postimees, 5. november 1991.

stipendiaatidel. Mis aga mind meie esimesel Rootsi kohtumisel üllatas, oli see, et Aleksander oli mu magistritöö läbi lugenud. Tal oli terve rida küsimusi ja soovitusi. Kuna Rootsi Instituut oli määranud Aleksandri minu ametlikuks juhendajaks, leppisime kokku, et näitan igal esmaspäeva hommikul talle oma nägu. Esialgu ma väga minna ei tahtnud, kahju oli tööajast, aga peagi sain aru, et Aleksandriga vestelda on mõnus. See ei olnud pealiskaudne viisakus, vaid valmisolek noore kolleegiga vestelda, ka teda kuulata. Olin ülikooli raamatukogust laenutanud György Nováky Uppsalas kaitstud doktoriväitekirja Rootsi kaubakompaniidest ja kompaniikaubandusest. Raamatu sissejuhatuses märkis autor, et uurimus on kirjutatud, lähtudes materialistlikust ajalookäsitusest. Kui sõandasin Aleksandril öelda, et Eestis ei riskiks keegi end niimoodi väljendada, pidas ta pika loengu eri ajalooteoriate, sh. ajaloolise materialismi rakendamise ajalookitjutuses ja teooria kui sellise vajalikkusest ajaloolase töös. Hiljem selgus, et seda temaatikat oli ta õpetanud, nagu ta väljendus, „kohustuslikus korras“ Uppsala ülikoolis.⁴ Selle tunnistajaks oli tema kodus riulitais teemakohast kirjandust.

1994. aastal organiseeris Aleksander grupi Eesti ajaloolasi Oslosse Põhjamaade ajaloolaste kongressile. Kongress ise oli juba omaette kogemus, aga meie seltskonnale kulmineerus Oslo-reis väljasõiduga Torkel Janssoni suvekodusse. Kontaktid säilisid. Aleksander oli sageli Tartus mõnd väitekirja oponentina või ülikooli audoktori kohustusi täitmas või mõnel konverentsil. Mul endalgi tuli arhiivimaterjalide pärast tihti Stockholmis käia, ja alati, kui oma sõidust talle märku andsin, tuli ta Uppsalast pealinna ja viis mu lõunale. Need lõunasöögid venisid ja venisid. Ühelt poolt kibelesin tagasi arhiivi, teiselt poolt oli raske vestlust lõpetada. Meenub, kuidas ükskord tuli personal meile ütlema, et nad soovivad lokaali sulgeda. Hiljem nimetas ta meie lõunalkäike traditsiooniks, mida rikkuda ei tohtinud.

Aleksandril oli aktiivne huvi Rootsi võimu perioodi uurimise vastu Eestis. Kui ta pensionile jäi, soovendas ta üles mõtte kirjutada järg oma doktoriväitekirjale „Võitlus feodaalrendi ümber. Reduktsioon ja domeenipoliitika Eestimaal 1655–1710“. Selleks kogus ta lisamaterjali nii Rootsis kui ka Tartu arhiivis. Viimati oli tema huvi keskmes 17. ja 18. sajandi vahetuse justiitsreformi kavandamine. 1996. aastal pidas ta esmalt ettekande ja avaldas seejärel ajalooajakirja Kleio veergudel artikli kroonutalupoegade vabastamisest pärisorjusest.⁵ Seda mõtet oli ta arendanud juba varemgi. Mitte kõik seminaris osalenud ajaloolased ei olnud Loidiga ühte meelt. 2013. aastal tõstas Marten Seppel minikonverentsi vormis teema uuesti, kusjuures 88. eluaastat käiv Aleksander kui „peasüüdlane“ mitte ainult ei viibinud ise kohal, vaid pidas ka ettekande.⁶

Rootsi võimu perioodi uurimisel oli Aleksander viimastel kümnenditel selgelt üks suunaandjaid. Võib rääkida tema mõjust ja ehk isegi koolkonnast Eestis. Aleksandrit huvitas Eesti- ja Liivimaa provintside võrdlev areng 17. sajandil, provintside õiguslik asend ja riigiõiguslik suhe emamaaga. Paguluseperioodil oli võimalik selleteemalisi artikleid avaldada ainult Rootsi väljaannetes. Aleksander andis ka ise Balti Uurimiskeskust juhtides välja kogumikku „Studia Baltica Stockholmiensia“, milles ta pakkus avaldamisvõimalust ka Balti kolleegidele, rääkimata kutsetest konverentsidele Rootsi. „Studiate“ raames ilmus eraldi n.-ö. Rootsi aja kogumikke. 1990. aastate keskpaigast hakkas neid võimalusi Rootsis vähemaks jääma, kuid kodumaal tekkisid uued avaldamiskohad. Nii ilmus Ajalooarhiivis kolm kogumikku „Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil“. Neis avaldatud paari Aleksandri artiklit võib pidada lausa programmilisteks ning need on jääva historiograafilise ja pedagoogilise väärtusega.⁷ Tema teiseks foorumiks oli ajalookultuuri ajakiri Tuna, mille toimetuse töös ta aktiivselt osales ja visa järjepidevusega igale kolleegiumi

⁴ Vt. näiteks: A. Loit. Teorin om samhällsformationerna: ett instrument för studier av historiska system och processer. – Makrohistorie. Oslo, 1979, lk. 44–63.

⁵ A. Loit. Pärisorjuse kaotamine Eestis Rootsi ajal. – Kleio 1996, nr. 1 (15), lk. 3–18; Ülevaade seminarist: L. Leppik. Seminar pärisorjuse kaotamisest Rootsi ajal. – Kleio 1996, nr. 3 (17), lk. 61–66.

⁶ E. Küng. Eesti- ja Liivimaa talurahva olukorrast Rootsi aja lõpus. – Ajalooline Ajakiri 2013, nr. 3 (145), lk. 375–376; A. Loit. Feodaalkorra lagunemine Eestis. – Samas, lk. 377–382; K. Kroon. Riigitalupoegade vaba ametivaliku võimalustes. – Samas, lk. 382–389; A. Põldvee. Mõnest vabaduse proovikivist (rannarootslaste ja koolmeistrite näitel). – Samas, lk. 389–395; M. Seppel. Mis muutus talurahva seisundis? – Samas, lk. 396–401.

⁷ Näiteks: A. Loit. Läänemere provintside riigiõiguslik asend Rootsi suurriigis 1561–1710 (1721). – Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil. Koost. E. Küng. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised, 8 (15).) Tartu, 2002, lk. 7–26; A. Loit. Eestimaa ja Liivimaa. Kaks Läänemere provintsi Rootsi suurriigis 17. sajandil. – Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil, III. Koost. E. Küng. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised, 17 (24).) Tartu, 2009, lk. 7–40.

koosolekule kohale lendas, et siis õhtul Uppsalasse naasta. Ühel viimastest Loidi osalusega Tuna koosolekutest pakkus ta välja mõtte koostada teemanumber üldistavate portreeartiklitega eri perioodidest Eesti ajaloos alates keskajast Nõukogude ajani välja. Ennast koos minuga pakkus ta kirjutama ülevaadet Rootsi võimu perioodi kohta.

Aleksander ei olnud pealiskaudne, ta süvenes kirjatöödesse, tegi käsikirja äärtele märkusi, aga tema kriitika oli alati sisuline. Võimalik, et nii mõnigi kord kannatas kriitika tema heatahtlikkuse tõttu. Kui Aleksander oponeeris doktoritöid, võis ta kaitsja lausrumaluse puhul edasisest väitlusest lihtsalt loobuda. Ta oli nõutud oponent kõrge vanuseni välja, kuni väitekirjani huntidest, kui ta tundis, et see oli selgelt altpoolt lati minek, ja rohkem ta väitekirju oponeerida ei soovinud. Oponendina olid tal silme ees tema noorusaega jäänud väitekirjad, mis olid sisuliselt mammutuurimused ja mida hinnati tähtedega. Suur „A“ ja väike „a“ tagasid edasise edu, koha ülikooli juures, aga „b“ andis ainult kraadi ja oli justkui läbikukkumine.

Kui Aleksandrile oma kirjatöid lugeda andsin, oli tagasiside alati garanteeritud. Tema oli minu doktoriväitekirja esimene lugeja ja arvustaja. Samuti oli ta üks 2013. aastal ilmunud Eesti ajaloo III köite retsensente. Kui hakkasin huvi tundma Rootsi riigi rahandus- ja maksupoliitika vastu 16. sajandi teisel poolel ja 17. sajandi alguses Eesti- ja Liivimaal ning andsin Aleksandrile näha oma esimesi teemakohaseid kirjutisi, paelus see teema teda sedavõrd, et ta helistas mulle mitu korda ja uuris, kas ma seda või teist Rootsi-Soome autorit olen juba lugenud. Aleksandrile meeldis aegajalt saata väikesi sedelikesi mõne üksiku teatega. Ta ei minetanud head mälu ja analüüsivõimet.

Kui meie varasemad kohumised olid Stockholmis, siis Aleksandri vanuse lisandudes kohtusime Uppsalas. Aega omavahel rääkida oli rohkem ja puhtalt tööalaste teemade kõrval rääkis Aleksander aina enam oma elukäigust, inimestest, kellega ta eri situatsioonides kokku oli puutunud. Vestlused muutusid usalduslikumaks. Oli mitmeid huvitavaid seiku Aleksandri kokkupuudetest pagulaskonna ja kodumaaga, mõlemal pool merd elanud inimestega, sh. ajaloolastega. Üks lõbus lugu, mida ta paaril korral meenutas, oli juhtunud siis, kui ta 1965. aastal esimest korda pärast põgenemist Eestisse külla tuli. Aleksander sõitnud rongiga Tallinnast Tartusse, kus elasid tema isa ja õde, kes tulid talle jaama vastu. Väljas oli käre pakane, aga Aleksander ei kandnud kunagi mütsi. Perroonil poja juurde tulnud isa oli sedavõrd ootusärevuses, et tere asemel küsis esimese asjana: „Kas nad on su mütsi ära varastanud?“ Isa ja poeg ei olnud teineteist näinud rohkem kui kakskümmend aastat. See reis oli sööbinud Aleksandri mällu teistegi huvitavate seikade poolest, sh. kokkupuuted Tartu toonaste noorte ajaloolastega ja uurimistöö ENSV RAKA uurimissaalis.

Aleksander ei olnud keeruline inimene, vastupidi, ta oli oma olemuselt lihtne, aga sügav. Mäletan, et nii mõnigi kolleeg viskas ninaga, et mida on Loidiga rääkida, ta ju marksist. Samuti ei saanud aru, kuidas saab korraga suhelda parempoolse maailmavaatega Vello Helgiga ja vasakpoolse Aleksander Loidiga. Oli neidki, kes ruttasid Aleksandrile pagulasaegsete sidemete eest kodumaaga kaela riputama KGB silti. Mina vastavaid dokumente näinud ei ole ega hakka kaasa arutama laadis „usun, ei usu“, vaid saan tänumeelega tunnistada, et oma arengus ajaloolasena olen Aleksandrilt palju õppinud, mõjutusi saanud ja jään teda tänulikult meenutama.

Lisa⁸ 1: Aleksander Loit Arnold Soomile, Uppsalas 25. oktoobril 1955.⁹

Ma tulen neljapäeval või reedel Stockholmi ja kavatsen ka Sind arhiivist üles otsida. Pole veel saanud asuda oma litsentsiaaditöö kallale kuna mässan veel ikka ühe kirikuraamatu publitseerimisega. Minu hariduspoliitilist teemat sinne uus professor ei kiitnud heaks, ta leidis selle enam pedagoogika valdkonda kuuluvat. Soovitas mul asjatundjatega uuesti nõu pidada ja materjali inventeerida kuivõrd midagi annaks kirjutada Eestimaa kohta (Näit. reduktsioonist või midagi muud majandus- või sotsiaalajaloolist). Lähemalt kui ise tulen.

Tervitades A. Loit

⁸ Arnold Soomi fondis Rootsi riigiarhiivis Stockholmis on seitse Aleksander Loidi kirja Arnold Soomile ja kolm Soomi kirjamustandit Loidile aastatest 1955–1971. Siin publitseeritakse kaks esimest. Avaldamist vääriskid teisedki.

⁹ SRA, Arnold Sooms arkiv, brevväxling, box 6.

Lisa 2: Aleksander Loit Arnold Soomile, Uppsalas Ristija Johannese päeval 1956.¹⁰

Pro primo: õnnitlen arhivaariks nimetamise puhul.

Pro secundo: tänan äratõmbe eest. Kuna tegelen ise lähedaste küsimustega, oli artikkel mulle eriti huvipakkuv.

Pro tertio: heidan end Su ette põrmu ja palun halastust andestamatult pikaksveninud kirjavastuse aja pärast. Ja pean samas ka kohe üles tunnistama. Sinu küsimust ma ei suuda vastata. Minusugusele viletsale verekoerale olid jäljed liiga napid. Paar selli seisavad siiski mu kahtluse all. Lugu on järgmine [– –]¹¹

Aprilli lõpus ventileerisin siinses ajaloo seminaris sissejuhatavat osa mu litsentsiaaditööle (De agrara och kamerala förhållanden utveckling i Estland före reduktionen). Mul oli kavatsus lasta seda kirjutust läbi vaadata Sinul ja Blumfeldtil. Töö lõpu poole läks aga nii kiireks, et Blumfeldt sai mu töö läbi lugeda ainult osaliselt ja Sina üldse mitte. Pärast seda on mul kogu aeg kavas olnud paluda Sind seda teha ja kriitikat avaldada. Ma olen järjest kavatsenud Stockholmi tulla, aga alati on midagi vahele tulnud. Kunagi juulis ma tulen igatahes kindlasti Stockholmi ja otsin siis ka Sinu üles (kui Sa puhkusel ei ole).

Seniks kõige paremaid tervisi

A. Loit

¹⁰ SRA, Arnold Sooms arkiv, brevväxling, box 6. Ristija Johannese päev ehk jaanipäev 24. juunil.

¹¹ Järgnevalt on kirjas juttu kellegi „härra X-i“ monumendi otsimisest Uppsala vanal surnuaial ja toomkirikus.